

Πανελλήνιος Μαθητικός Διαγωνισμός Δοκιμίου **Θέμα: Ελευθέριος Βενιζέλος και Αποκατάσταση Προσφύγων**

Ογδόντα και πλέον χρόνια συμπληρώθηκαν από το βίαιο ξεριζωμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και την οριστική έλευση και των τελευταίων το 1924 που κρίθηκαν ως ανταλλάξιμοι σύμφωνα με τη συνθήκη της Λοζάννης. Ρακένδυτοι πληθυσμοί – περίπου 1,5 εκατομμύριο – βρέθηκαν από τη μια στιγμή στην άλλη με την ψυχή στο στόμα, την απόγνωση στην καρδιά και το βλέμμα στραμμένο στα απέναντι παράλια, στη μητροπολιτική Ελλάδα. Η χώρα που είχε μόλις βγει από μια εκστρατεία λαού και στρατού για απελευθέρωση εδαφών, βρέθηκε και πάλι σε απόγνωση να περιθάλλει τους άλλοτε νικητές και τώρα προδομένους από τις μεγάλες δυνάμεις.

Όταν στις 26 Αυγούστου του 1922 ο Μουσταφά Κεμάλ εξαπέλυσε την επίθεσή του κατά του ελληνικού στρατού στο Αφιόν Καραχισάρ, κανείς δεν φανταζόταν τις τραγικές συνέπειες που θα ακολουθούσαν. Η τουρκική επίθεση έγινε γρήγορα και ανάγκασε τις ελληνικές δυνάμεις να υποχωρήσουν προς τη Σμύρνη και τις ακτές. Στις 8 Σεπτεμβρίου ο ελληνικός στρατός εκκένωσε την πόλη. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1922 μπήκε ο τουρκικός στρατός και το ίδιο βράδυ άρχισαν οι λεηλασίες και οι σφαγές του ελληνικού πληθυσμού και των Αρμενίων. Η «άπιστη» Σμύρνη, όπως την αποκαλούσαν οι Τούρκοι, δεν υπήρχε πια. Πλήθος λαού έτρεχε στις αποβάθρες για να ξεφύγει από την κόλαση της φωτιάς αλλά τα συμμαχικά στρατεύματα και πλοία, που ήταν στο λιμάνι, διατήρησαν, τα περισσότερα, μια συμπεριφορά προμελετημένης ουδετερότητας. Μια ελληνική παρουσία 2500 ετών στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας είχε τερματιστεί απότομα κάτω από τραγικές συνθήκες.

Η Μικρασιατική Καταστροφή δεν σήμανε μόνο το τέλος της Μεγάλης Ιδέας του Ελευθερίου Βενιζέλου αλλά είχε σαν αποτέλεσμα να έρθουν στην Ελλάδα πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Το έργο της περίθαλψης και της αποκατάστασης των προσφύγων που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1922 αποτελούσε ένα στοίχημα, το οποίο, όπως γρήγορα έγινε αντιληπτό, οι δημόσιες υπηρεσίες με τις οργανωτικές τους αδυναμίες, την ανεπάρκεια σε τεχνογνωσία και την ελλιπή τους χρηματοδότηση δεν μπορούσαν να υλοποιήσουν.

Το ελληνικό κράτος βέβαια είχε υπάρξει και άλλες φορές υποδοχέας προσφύγων. Μόλις το 1906, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για επικράτηση στη Μακεδονία, χιλιάδες πρόσφυγες εγκατέλειψαν την Ανατολική Ρωμυλία και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Λίγα χρόνια αργότερα η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ενός άλλου προσφυγικού κύματος από τα μικρασιατικά παράλια και την ανατολική Θράκη προς το ελληνικό βασίλειο.

Ωστόσο, αυτή τη φορά το πλήθος των προσφύγων, που ξεπερνούσε το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας, και η τραγικότητα της κατάστασής τους διαμόρφωνε μια πραγματικότητα ολοκληρωτικά καινούρια. Η πίεση που προκαλούσε η άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων, η ανάγκη για επισιτισμό και ανακούφιση των αναγκών τους και, στο βάθος του ορίζοντα, ο φόβος των επιδημιών και της υποκίνησης κοινωνικών αναταραχών καθιστούσε τη διαδικασία της αποκατάστασής τους βασική προτεραιότητα.

Το Φεβρουάριο του 1925 η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να αποταθεί στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) και να ζητήσει τη συνδρομή της για την αντιμετώπιση

των προβλημάτων. Η ΚτΕ έστειλε στην Ελλάδα μια τεχνική και μια οικονομική ομάδα εμπειρογνομόνων για να μελετήσει τις συνθήκες στις οποίες θα λάμβανε χώρα το εγχείρημα. Με βάση τα πορίσματά τους εγκρίθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 1923 από την ΚτΕ το σχέδιο για τη δημιουργία ενός αυτόνομου οργανισμού, της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), που θα αναλάμβανε στο σύνολο του έργου της εγκατάστασης, σε πρώτη φάση, και κατόπιν της αποκατάστασης των προσφύγων.

Για την υλοποίηση του έργου της η ΕΑΠ υπήρξε ο διαχειριστής ενός πρωτοφανούς για τα δεδομένα της εποχής «πακέτου» χρημάτων και αγαθών. Προικοδοτήθηκε από το ελληνικό δημόσιο με χρηματικό ποσό από δάνεια και με το σύνολο της «ανταλλάξιμης περιουσίας». Αυτή αποτελούνταν κυρίως από την ακίνητη περιουσία όσων μουσουλμάνων είχαν εγκαταλείψει την Ελλάδα μετά το 1922 και την περιουσία όσων Βουλγάρων εγκατέλειψαν τη χώρα στο πλαίσιο της «εθελοντικής μετανάστευσης» που είχε συμφωνηθεί στο Neuilly το 1919. Σ' αυτές τις δύο κατηγορίες θα πρέπει να προσθέσει κανείς τις τεράστιες εκτάσεις δημοσίων κτημάτων και τσιφλικιών, οι οποίες κάτω από τις συνθήκες που επικρατούσαν ήταν σαφές ότι δεν μπορούσαν παρά να απαλλοτριωθούν και να διανεμηθούν στους πρόσφυγες, όπως και τα λεγόμενα «αστικά» κτήματα, εκείνα δηλαδή που βρίσκονταν στις παρυφές των πόλεων και επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν τα επόμενα χρόνια για την ίδρυση των προσφυγικών συνοικισμών. Απαλλοτριώθηκαν ακόμα και μεγάλες εκτάσεις του Αγίου Όρους.

Η αποκατάσταση των προσφύγων αγροτικής προέλευσης και η κατάτμηση μεγάλων αγροκτημάτων στέφθηκε με επιτυχία. Η ΕΑΠ χρησιμοποίησε χρήματα και κτήματα με κριτήριο την παραγωγική αξιοποίησή τους από τους πρόσφυγες. Μετά την αρχική τους εγκατάσταση σε μια περιοχή αποδίδονταν σε κάθε οικογένεια με προσωρινό παραχωρητήριο ο κλήρος που της αναλογούσε καθώς και μια σειρά ενισχύσεων όπως ζώα, γεωργικά εργαλεία και δενδρύλλια. Δεύτερη μέριμνα υπήρξε η εξεύρεση στέγης και η αντιμετώπιση της παντελούς έλλειψης έργων υποδομής. Η υλοποίηση αυτών εξυπηρετούσε δυο στόχους: βελτίωση των γενικών συνθηκών διαβίωσης στους προσφυγικούς οικισμούς και δημιουργία κατάλληλων όρων για την ουσιαστική ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής. Έτσι λοιπόν δαπανήθηκαν ποσά «κοινωνικής φύσεως» για την ανάπτυξη των εγκαταστάσεων, τη βελτίωση της υγιεινής κατάστασης των πληθυσμών με την κατασκευή γεφυρών, υδραγωγείων και έργων οδοποιίας. Για την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής διατέθηκαν χρήματα με σκοπό την αγορά μηχανημάτων που μπορούσαν να οδηγήσουν στη βαθμιαία εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας. Ιδρύθηκαν ακόμη κτηνοτροφικοί και αγροτικοί σταθμοί για τη διενέργεια πειραμάτων και την παροχή συμβουλών στους αγρότες.

Η άποψη πως η Ελλάδα έπρεπε να ακολουθήσει το δρόμο της αγροτικής ανάπτυξης αποτελούσε ισχυρή πεποίθηση της βενιζελικής παράταξης. Την περίοδο του Μεσοπολέμου η ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση της αγροτικής οικονομίας γινόταν αντιληπτή ως ένας βασικός συντελεστής που θα μπορούσε να οδηγήσει στη βιομηχανική ανάπτυξη. Επιφανή στελέχη της φιλελεύθερης παράταξης τόνιζαν με εμφατικό τρόπο ότι *«η ενίσχυσις της γεωργίας είναι μέσον ενισχύσεως της βιομηχανίας και του βιομηχανεργατικού κόσμου»*. Παρά την όποια ανάπτυξη γνώρισε η βιομηχανία στη χώρα το Μεσοπόλεμο, η βασική προτεραιότητα των ελληνικών κυβερνήσεων δεν έπαψε να είναι η αγροτική ανάπτυξη.

Η αποκατάσταση των προσφύγων με αστική προέλευση αποδείχθηκε ότι ήταν ένα πολύ πιο δυσεπίλυτο πρόβλημα. Όπως συνέβη και με τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον αγροτικό χώρο, η επιτυχία της αστικής αποκατάστασης

προϋποθέτει κυρίως την εξεύρεση λύσης στα δύο μεγάλα προβλήματα της στέγασης και της απασχόλησής τους.

Η προτεραιότητα που δόθηκε εξαρχής στην αγροτική αποκατάσταση είχε αρνητικές συνέπειες στη στέγαση των αστών προσφύγων. Μια πρώτη εμπειρία από τις συνθήκες στέγασης προσφυγικών πληθυσμών σε αστικά κέντρα είχε δοκιμάσει τα χρόνια του διχασμού η κυβέρνηση Βενιζέλου με την ανέγερση του συνοικισμού της Τριανδρίας στη Θεσσαλονίκη. Το εγχείρημα πέτυχε απόλυτα καθώς «υπήρξε ομολογουμένως ένα θαύμα». Με ασυνήθιστη ταχύτητα για τα δεδομένα του ελληνικού δημοσίου καταρτίστηκαν μελέτες, εκπονήθηκαν σχέδια και μέσα σε λίγο χρόνο πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια του προσφυγικού συνοικισμού.

Ωστόσο τα ζήτσημα της στέγασης των αστών προσφύγων που βρέθηκαν στη χώρα μετά το 1922 αποτελούσε ένα τεράστιο πρόβλημα. Σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το πρόβλημα της στέγασης ήταν μια ανοιχτή πληγή στην κοινωνία. Αρκετοί πρόσφυγες βολεύτηκαν προσωρινά σε αυτοσχέδιες παράγκες στις παρυφές των πόλεων. Συνοικίες ολόκληρες από παραπήγματα αναπτύχθηκαν απρογραμματίιστα και χωρίς να δημιουργηθούν οι στοιχειώδεις υποδομές.

Οι συνοικίες του «πισσόχαρτου» στέγασαν τη δυστυχία των αστών προσφύγων για αρκετά χρόνια. Στην Καλαμαριά της Θεσσαλονίκης πάνω από 2000 οικογένειες χρησιμοποίησαν ως οικοδομικό υλικό τις λαμαρίνες από τους τενεκέδες κηροζίνης και βενζίνης που είχαν αφήσει τα συμμαχικά στρατεύματα μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο συνοικισμός που χτίστηκε ήταν γνωστός ως «τενεκεδούπολη». Παρά τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης η ελπίδα και η διάθεση για τη βελτίωση της καθημερινότητας οδήγησαν τους πρόσφυγες στην αξιοποίηση και του ελάχιστου χώρου που είχαν στη διάθεσή τους. Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις που έκανε ο Henry Morgenthau, πρώτος πρόεδρος της ΕΑΠ, για το συνοικισμό της Καλαμαριάς: *«Είναι εκπληκτικό το πώς μπόρεσαν να στολίσουν ακόμη και αυτά τα άθλια καταλύματα. Στα λιγοστά τετραγωνικά πόδια μπροστά από την πόρτα, τους βλέπεις να φυτεύουν μια φασολιά, μια-δυο καρπουζιές και δυο-τρία λουλούδια με χαρωπά χρώματα. Στο εσωτερικό, το χωματένιο πάτωμα σκουπίζεται με μεγάλη επιμέλεια και είναι πεντακάθαρο και τα λιγοστά οικιακά σκεύη είναι καθαρά και τακτοποιημένα. Όμως και στην καλύτερη περίπτωση αυτά τα καταλύματα δεν αντιπροσωπεύουν παρά την κατώτερη βαθμίδα της πολιτισμένης ζωής».*

Οι πραγματοποιημένες κατοικίες σε καμιά περίπτωση δεν επαρκούν. Κι έτσι το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων αυτοστεγάζεται. Ανάμεσά τους πολύ λίγοι είναι σε θέση να ξεφύγουν από τη λύση της πρόχειρης κατασκευής νοικιάζοντας ή ακόμα καλύτερα αναλαμβάνοντας οι ίδιοι την οικοδόμηση των κατοικιών τους. Στους τελευταίους παρέχονται οικόπεδα και δάνεια, ενώ το κράτος αναλαμβάνει τα έργα υποδομής. Το παράδειγμα της Νέας Σμύρνης είναι χαρακτηριστικό. Σμυρναίοι πρόσφυγες από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα στην πατρίδα τους οργανώνονται το 1923 και σε ένα χρόνο πετυχαίνουν την απαλλοτρίωση περιοχής ανατολικά της Λεωφόρου Συγγρού. Το 1925 αρχίζει η οικοδόμηση και το 1928 ο Βενιζέλος υπογράφει σύμβαση με μια γαλλική εταιρία για την κατασκευή τόσο της υποδομής όσο και των κατοικιών του οικισμού.

Από το 1922 και μετά, όταν δηλαδή κορυφώθηκε η μαζική έλευση προσφύγων στην Ελλάδα, τέθηκε το ζήτημα της συγκρότησης ενός συστήματος υγειονομικής οργάνωσης του κράτους που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των καιρών. Η κατάσταση των προσφύγων ήταν απελπιστική. Καταβεβλημένοι σωματικά και ψυχικά έφταναν στην Ελλάδα στοιβαγμένοι μέσα στα καράβια. Οι μολυσματικές ασθένειες τους θέριζαν ενώ η σωματική ταλαιπωρία επιδείνωνε συνεχώς την κατάστασή τους. Η διατροφή τους ήταν κάκιστη και υπήρχε τεράστιο πρόβλημα με

την ύδρευση, όπου σχεδόν πάντα το νερό ήταν μολυσμένο. Γι' αυτούς τους λόγους οι ενέργειες του κράτους για την αντιμετώπιση της θνησιμότητας εστιάστηκαν στην προσπάθεια εξασφάλισης καλύτερης διατροφής, ύδρευσης και βελτίωση της δημόσιας υγιεινής που είχε σκοπό της την υγειονομική προστασία του πληθυσμού.

Η αποκατάσταση και η αφομοίωση των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν, κατά γενική ομολογία, το σημαντικότερο επίτευγμα του νέου ελληνικού κράτους. Αν λάβει κανείς υπόψη τις αντικειμενικές δυσχέρειες, όπως τη δυσμενή οικονομική κατάσταση της χώρας, τις πολιτικές περιστάσεις, την ελλιπή κρατική οργάνωση και, κυρίως, τον τεράστιο αριθμό των προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα, αντιλαμβάνεται γιατί το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων έχει χαρακτηριστεί «τιτάνιο».

Η συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου σ' αυτό το τιτάνιο έργο ήταν καθοριστική. Αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή με δική του καθοδήγηση από το εξωτερικό, όπου βρισκόταν, έγινε δυνατή η ανασυγκρότηση του στρατού και αποφεύχθηκε η παραπέρα κατάρρευση της χώρας. Αυτό έδωσε πειστικά επιχειρήματα στο Βενιζέλο που ανέλαβε το δύσκολο έργο της διαπραγμάτευσης στη Λοζάννη.

Στη συνέχεια με την ανταλλαγή των πληθυσμών προστατεύθηκε η ζωή πολλών Ελλήνων που είχαν παραμείνει στη Μικρά Ασία. Η ανταλλαγή των πληθυσμών ήταν ένα αναγκαίο κακό, το οποίο, αν και δημιούργησε μεγάλη ανθρώπινη δυστυχία, εξάλειψε σε μεγάλο βαθμό κάτι που θα παρέμενε αναμφίβολα μια μόνιμη πηγή έντασης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Οι εξελίξεις δικαίωσαν τις επιλογές του Βενιζέλου.

Τέλος επιστρέφοντας στην εξουσία το 1928 ο Βενιζέλος ανέλαβε αποφασιστικές πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με όλους τους γείτονές της. Ειδικότερα με τη σύμβαση της Άγκυρας του 1930 ο Βενιζέλος κατέληξε σε συμφωνία πάνω στο ακανθώδες θέμα των αποζημιώσεων για την ακίνητη περιουσία των προσφύγων. Οι όροι της διαπραγμάτευσης αναστάτωσαν τους πρόσφυγες αλλά η αποδοχή τους από το Βενιζέλο αποτελούσε την απαρχή μιας δεκαετίας καλών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Αλλά το μέγεθος της προσφοράς του Ελευθερίου Βενιζέλου στο θέμα της σωτηρίας και αποκατάστασης των προσφύγων αποτιμάται καλύτερα αν αναλογιστούμε τη γνώμη των ίδιων των προσφύγων για το Βενιζέλο.

Για τους πρόσφυγες ο Βενιζέλος ήταν μια «χαρισματική φυσιογνωμία» και η παράταξή του ήταν το κίνημα όσων πίστευαν πως ήταν επιφορτισμένοι με μια «εθνική» αποστολή. Πολλοί πρόσφυγες είχαν πειστεί ότι ο Κρητικός πολιτικός ήταν «γραφτό» να υλοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας καθώς κάποια μεταφυσική δύναμη στεκόταν αρωγός στις προσπάθειές του. Στο πρόσωπό του έβλεπαν μέχρι το 1920 τον πρωτεργάτη της εθνικής ολοκλήρωσης, το δημιουργό της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Μετά το διάλειμμα της αντιβενιζελικής «προδοσίας» και την κατάρρευση του μετώπου ο Βενιζέλος υπήρξε για τους πρόσφυγες ο σωτήρας της Δυτικής Θράκης και ο προστάτης των ελληνικών συμφερόντων στη Λοζάννη. Απ' αυτό το χρονικό σημείο και για πολλά χρόνια κατόπιν θα έβλεπαν στο πρόσωπό του τον άνθρωπο που θα τους προστάτευε από τις αυθαιρεσίες των γηγενών και παράλληλα θα προωθούσε μέτρα για την οικονομική τους στήριξη.

Το Δεκέμβριο του 1924, ύστερα από την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας, χιλιάδες οπαδοί του Βενιζέλου ξεχύθηκαν στους δρόμους της Αθήνας και τον καλούσαν να επιστρέψει στην ενεργό πολιτική κραυγάζοντας το σύνθημα «Έλα να μας σώσεις». Τα τραγούδια που ακούγονταν στις τεράστιες διαδηλώσεις είναι χαρακτηριστικά της ψυχολογίας του βενιζελικού κόσμου και ιδιαίτερα των προσφύγων: «Βενιζέλε μας, πατέρα της πατρίδος, Βενιζέλε, σωτήρα της φυλής». Δεν

είναι δίχως σημασία το ότι ένας συνήθης τρόπος να αναφέρεται ένας πρόσφυγας στο Βενιζέλο ήταν αποκαλώντας τον «παππού». Η αγάπη των προσφύγων για το Βενιζέλο ξέφευγε από τη συνήθη πολιτική υποστήριξη που προσφέρει κάποιος σ' έναν πολιτικό ηγέτη. Επρόκειτο περισσότερο για φανατική προσήλωση στο πρόσωπο του ίδιου του Βενιζέλου παρά για συνειδητή κατάφαση των πολιτικών και ιδεολογικών προσταγμάτων του Βενιζελισμού.

Θα τελειώσουμε με μια αποτίμηση της προσφοράς των προσφύγων στην Ελλάδα, όπως διατυπώθηκε από το μεγάλο Κρητικό πολιτικό: *«Δεν νομίζω ότι υπάρχει κανείς σήμερα που να μπορεί να αρνηθεί ότι μετά την επελθούσαν μικρασιατική καταστροφή η άφιξις επί του ελληνικού εδάφους των εκατόν είκοσι μυριάδων προσφύγων υπήρξεν ευλογία δια το Ελληνικόν Κράτος»*.

Λάρισα 10.12.2006
Περσεφόνη Καλαμπαλίκη